ADABIYOTSHUNOSLIK

UDK: 811.512.133:811.111]373.231:82-343 **DOI:** 10.56292/SJFSU/vol28_iss2/a31

INGLIZ HAMDA O‘ZBEK ADABIYOTIDA MIFOLOGIK OBRAZLARNING MIFOLOGIZATSIYASI VA ULARNING O‘ZIGA XOSLIGI

MYTHOLOGICALIZATION OF MYTHOLOGICAL IMAGES IN THE ENGLISH AND UZBEK LITERATURE AND THEIR SPECIFICITY

МИФОЛОГИЗАЦИЯ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ИХ СПЕЦИФИКА

Nazarova Gulbahor Pirmanovna[1]

[1]Nazarova Gulbahor Pirmanovna – *Buxoro davlat universiteti, ingliz adabiyoti va stilistika kafedrasi katta o‘qituvchi.*

Annotatsiya

Maqolada ingliz hamda o‘zbek adabiyotida mifologik obrazlarning mifologizatsiyasi va ularning o‘ziga xosligi haqida ma’lumot keltirilgan. Ma’lumki, jahon adabiyotida mif(asotir)lar juda muhim o‘rin tutadi. Barcha millat adabiyotida mif, afsona, ertaklar millatning yashash tarzi, xususiyatlarini o‘zida mujassam etganligi kuzatiladi. Mifologik obrazlar ingliz hamda o‘zbek adabiyotida asrlar davomida og’zaki va yozma adabiyot namunalarida keng qo‘llanib kelinmoqda. Ingliz va o‘zbek qadimgi adabiyotidan to hozirgi zamonaviy adabiyot namunalarida ham mifologik obrazlarning mifologizatsiya qilingani uchratish mumkin, bu esa ikkala halq adabiyoti o‘rtasidagi adabiy aloqa va o‘zaro ta’sirni o‘zida namoyon etadi.

Аннотация

В статье представлены сведения о мифологизации мифологических образов в английской и узбекской литературе и их специфике. Известно, что мифы играют очень важную роль в мировой литературе. В литературе всех народов мифы, легенды и сказки воплощают образ жизни и особенности нации. Мифологические образы веками широко использовались в английской и узбекской устной и письменной литературе. От древней английской и узбекской литературы до литературы современного периода встречаются мифологизация мифологические образов, отражающие литературную связь и взаимодействие между литературами двух народов.

Abstract

The article presents information about the mythologicalization of mythological images in English and Uzbek literature and their specific features. It is known that myths play a very important role in the world literature. In the literature of all nations, myths, legends and fairy tales embody the way of life and characteristics of the nation. Mythological images have been widely used for centuries in the English and Uzbek oral and written literature. From ancient English and Uzbek literature to the literature of the modern period, there can be met mythologicalization process of mythological images that reflect the literary connection and interaction between the literatures of the two nations.

Tayanch so‘zlar: *mif, afsona, asotir, ertak, mifologizm, mifologik obraz, mifologizatsiya*
Ключевые слова: *миф, легенда, сказака, мифологизм, мифологический образ, мифологизация*
Keys words: *myth, legend, fairy tale, mythology, mythological images, mythologicalization.*

KIRISH. Ma’lumki, jahon adabiyotida mif(asotir)lar juda muhim o‘rin tutadi. Barcha millat adabiyotida mif, afsona, ertaklar millatning yashash tarzi, xususiyatlarini o‘zida mujassam etganligi kuzatiladi.

Mif grekcha “mythos – so‘z, rivoyat” degani bo‘lib, insonlarning ilk ijod shaklini anglatadi. Mif eng qadimgi folklor namunasi, halq og’zaki nasrining alohida epik janri hisoblanadi. “Mif” deganda, eng qadimgi davr folklorining ilk bosqichida ibtidoiy insonlarning olam va odam, osmon jismlari yaralishi, tabiat hodisalarining yuz berishi, ularning xudolar tomonidan boshqarilishi, hayvonlar, o‘simliklar, predmetlar dunyosining paydo bo‘lishi haqida xayoliy uydirmaga asoslanib hikoya qilingan ixcham shaklli kichik sodda hikoyalar tushuniladi. Ularning tarkibida inson personaji keltirilmaydi.

Mifologiyaning negizi insoniyat taraqqiyotining ilk bosqichi bo‘lgan ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladi. U insoniyat ma’naviy taraqqiyotining asosi hisoblanadi. Mifologiya ibtidoiy madaniyatning negizi, olamni idrok etishning ilk ko‘rinishi, asosiy vositasi, badiiy tafakkurning ibtidosidir. Shu o‘rinda bir necha millatlarning mifologiyasi, jumladan, jahondagi qadimgi yunon, kelt, irland halqlari singari o‘zbeklar mifologiyasi ham qadimdan shakllanganligi e’tiborlidir. Olam va odam hayotining sodda talqinlariga asoslangan, voqeliklar ongsiz-hissiy anglash orqali izohlangan, lekin o‘ziga xos ramziy-metaforik obrazlar, so‘z san’atiga tayanib yaratilgan ilk og’zaki hikoyalar

ko‘pincha magik marosimlar tizimi, mifologik tafakkur bilan bog’liq taraqqiy etib kelgan. Shu ma’noda mifologiya ibtidoiy insonning ilmiy, diniy, falsafiy va badiiy qarashlarini o‘zida mujassamlashtirgan sinkretik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. U, avvalo, folklor, undan so‘ng yozma adabiyot, san’atning barcha turlari (kashtachilik, haykaltaroshlik, musiqa, raqs va hokazolar) shakllanishi uchun ilk zamin vazifasini o‘tagan.

Mifologik tasavvurlar mohiyatini anglash va ularni ilmiy talqin qilishga urinishlar antik davrdan boshlangan. Masalan, yunon faylasuflaridan Platon miflarni falsafiy-ramziy nuqtayi nazardan talqin qilgan bo‘lsa, Evgemer (mil. av. 3-a.) mifik obrazlarni o‘tmishda yashab o‘tgan real tarixiy shaxslarning timsoliy ifodasi deb ko‘rsatgan.

XX asr 20-yillarining oxiri va 30-yillarining boshlanishi adabiyotida mif tushunchasi ijtimoiy-madaniy hayot bilan keng bog’lab talqin etila boshlandi. Bunga esa uning eng muhim xususiyati – model, misol sifatida o‘zgarmasligi asos bo‘ldi. Chunki miflarga xos afsonaviy vaqt va sirli makonda g’ayritabiiy qahramonlar tabiatda o‘rnatilgan tartibni saqlab qolgani kabi jamiyatda o‘rnatilgan tartibning ham ular tomonidan saqlab qolinishi, bunda sehrli, ruhiy kuchlarning o‘rnini insonlar egallay borishi mifologizmga xos xususiyatdir. Bir so‘z bilan aytganda, halq mifologiyasining qayta ishlanishi, ijodkor aql-zakovati, iste’dodi asosida “yangi yaratilgan mif” – “mifologizm” hisoblanadi. Shuning uchun X. Gadamer mif va aql munosabatiga alohida to‘xtaladi.[3, 233]

Mifologizm mafkuraviy hodisa sifatida totalitar tizimlarga va ular yaratgan san’atga xosdir. Xususan, butun dunyoda siyosiy va ijtimoiy g’alabalarning isboti sifatida yaratilgan talqinlarda mifga badiiy vosita sifatida yondashish holatlari ko‘p kuzatiladi.

Materiallar va metodlar. Mifologik tasavvurlar mohiyatini anglash va ularni ilmiy talqin qilishga urinishlar antik davrdan boshlangan. Masalan, yunon faylasuflaridan Platon miflarni falsafiy-ramziy nuqtayi nazardan talqin qilgan bo‘lsa, Evgemer (mil. av. 3-a.) mifik obrazlarni o‘tmishda yashab o‘tgan real tarixiy shaxslarning timsoliy ifodasi deb ko‘rsatgan.

XIX asrning birinchi yarmida Germaniyada “mifologik maktab” yuzaga kelgan. Mifologik maktabning nazariy asoslarini nemis filologlari aka-uka Ya. va V. Grimmlar “Nemis mifologiyasi” kitobida halq ertaklarini tahlil qilish jarayonida qadimiy mifologik tasavvurlarning epik syujetlar tarkibidagi qoldiqlarini aniqlash orqali Hind-yevropa halqlari mifologiyasi yagona negizga borib taqalishini isbotladilar. Keyinchalik bu nazariyani A. Kun, V. Shvarts, V. Mannxardt (Germaniya), M. Breal (Frantsiya), M. Myuller (Angliya), F.I. Buslaev, A.N. Afanasьev, O.F. Myuller, A.A. Potebnya, V. Meletinskiy (Rossiya) kabi olimlar miflarni qiyosiy tadqiq etish asosida rivojlantirishdi.

O‘zbek mifologiyasi tadqiqi sohasida esa G’.Akramov, B.Sarimsoqov, T.Haydarov, T.Rahmonovlarning mif va epos, M.Jo‘rayev, Sh.Turdimov, J.Eshonqulov, O.Qayumovlarning o‘zbek mifologiyasining obrazlar tizimi va genetik asoslari, Sh.Shomusarovning o‘zbek va arab mifologiyasining qiyosiy tahlili bo‘yicha erishgan yutuqlari e’tiborga sazovordir. [5, 348]

Natija va uning tahlili. Zamonaviy ingliz adabiyotida fentezi janri g’oyalari mifologik syujetlarga asoslangan. Ingliz yozuvchisi Neyl Geymenning “Qabriston hikoyasi” (“The Graveyard Book”) asarida aynan mifologizatsiya hodisasi kuzatiladi. Mifologizatsiya muayyan g’oya, qarash, nuqtayi nazarning ayni zamonni yangicha usul va vositalar bilan o‘zgartirishga xizmat qiladigan shaklda namoyon bo‘lishidir. Ijtimoiy ong shakllarining o‘zaro uyg’un holda munosib namoyon bo‘lishi tafakkurni yangilaydi va yangicha yondashuvlarni paydo qiladi.[4,160] Asar bosh qahramoni Bod ismli bola uch yoshligidanoq yetim qoladi va ruhlar bo‘lmish Ovenlar oilasining asrandi farzandi bo‘ladi. Bodga bolaligidan juda qiziquvchan va jasur bo‘lganligi keyinchalik xavfli holatlardan qutulishida yordam beradi. U yoshligidan uyi oldidagi qabristonda emaklab yurishni odat qiladi va shu tufayli qabriston ruhi boshlig’i unga “Freedom of the Graveyard” taxallusini beradi. Bu taxallus unga o‘liklar bilan muloqotga kirisha olish qobiliyatini hamda ulardan biri bo‘lish imkoniyatini beradi. Bodning qiziquvchanligi ulg’aya borgani sari orta boradi va uning boshiga kulfat yog’ila boshlaydi. U asl ota-onasining kimligini bilmaganligi uchun o‘ziga “Nobody Bod Owens”, ya’ni “Hech kim Bod Oven” deb ism qo‘yadi. Kunlardan bir kuni u qabristonda izg’ib yurib, vampirlarga duch keladi. Ularga ishonib, izidan vampirlar makoni, ya’ni do‘zaxga yo‘l oladi. Ammo asardagi ijobiy mifologik obrazlar uni doimo qo‘riqlab, ofatlardan qutqaradi. Keyinchalik Bod bolalikdagi do‘sti Skarlet bilan birgalikda o‘zining haqiqiy ota-onasining kimligini bilish uchun harakat qiladi.

Asardagi yana bir mifologik obraz Jek ismli ruh bo‘lib, u Skarletning onasi bo‘ladi. Jek Bodni doimiy ta’qib etib keladi. Asar kulminatsiyasida Jek Bodning ota-onasi qotili ekanligi ma’lum bo‘ladi. Shundan so‘ng, Bod va Skarlet o‘rtasidagi do‘stlikka yakun yasaladi. Bod barcha sehrgarlik qobiliyatlarini ishga solib, Jek va uning ruhlar saltanatini vayron qilishga erishadi. O‘n besh yoshga to‘lganda Bod ruhlar va o‘liklarni ko‘rish, ular bilan muloqotga kirishish qobiliyatini butkul yo‘qotib, qabristonni tark etadi hamda oddiy hayotga qaytadi.

Asardagi mifologik obrazlardan yana biri jodugar Liza Hempstok bo‘lib, u Bodning do‘sti. Liza Rod izg’ib yuradigan qabristondagi o‘liklardan biri bo‘lib, faqatgina Bod bilan muloqotga kirishadigan arvohdir. Aytishlaricha, Liza o‘n yettinchi asrda yashagan va qishloq ahli tomonidan jodugarlikda taxmin qilinib, suvda cho‘ktirilgan yosh o‘smir qizning arvohi. Liza suvda cho‘kayotganida uni o‘ldirayotgan kishilarni qattiq qarg’aydi va tez orada ular ham o‘lim topadi. Asar voqealari davomida Liza Bodga juda ko‘p yordam beradi, lekin Bod haqiqiy dunyoga qaytish istagida ekanligini eshitgach, ularning munosabati yomonlashadi. Liza Bodning qabristonni tark etib, oddiy odamlardek yashashiga qarshilik qiladi, chunki Liza jodugar arvoh bo‘lganligi tufayli Bod bilan haqiqiy dunyoga qayta olmaydi. Lizadan tashqari asarda Bodning qo‘riqchilari sifatida yana bir necha mifologik obrazlar mavjud. Masalan, Sayls va Miss Lupesku kabi.

Saylsning oynada aksi ko‘rinmasligi va ko‘rshapalakka aylanishi, tobutda uxlashi kabi xususiyatlari uning vampirlardan ekanligini namoyon etadi. Saylsning arvohlardan farqli tomoni shundaki, u inson shakliga kirib, odamlar orasida yura oladi va shuning uchun u Bodning doimiy hamrohi bo‘ladi. Sayls hamrohlik qila olmaganda, Mis Lupesku uni qo‘riqlaydi. Miss Lupesku oboroten ko‘rinishida bo‘lib, u oy to‘lganda inson qiyofasidan bo‘ri qiyofasiga kiradigan mifologik obrazdir.

Miss Lupesku Bodning yeb-ichishi, turmush tarzini nazorat qilish bilan birga, unga sehrgarlik ta’limotidan ham saboq beradi: Silas had brought Bod food, true [...] but this was, as far as Bod was concerned, the least of the things that Silas did for him. He gave advice, cool, sensible, and unfailingly correct; he knew more than the graveyard folk did, for his nightly excursions into the world outside meant that he was able to describe a world that was current, not hundreds of years out of date; he was unflappable and dependable, had been there every night of Bods life, so the idea of the little chapel without its only inhabitant was one that Bod found difficult to conceive of; most of all, he made Bod feel safe. [6] Bod uning oboroten ekanligidan bexabar bo‘lib, asar oxirida Bodni qutqarish uchun vampirlar bilan kurashayotganda bo‘riga aylanganini ko‘rgach, bilib qoladi. Shu jangda Miss Lupesku halok bo‘ladi.

Asardagi diqqatni jalb etuvchi mifologik obrazlardan yana biri bu Slier obrazi. Ijodkor ushbu obrazni yaratishda o‘zining tasavvuridan foydalangan. Slier tanasi ilonga o‘xshagan uch boshli mahluq bo‘lib, qabristondagi chuqurlikda yashaydi. Bod boshida undan qattiq qo‘rqadi, ammo keyinchalik uning beozor ekanligini anglab yetadi. Slier o‘z maslahatlari bilan Bodga yordam beradi: Bod decides to visit the Indigo Mans tomb. He climbs down the steps into the stone chamber. The Sleer coils around the room, but Bod isnt afraid. He informs the Sleer that hes going to take something away and asks if this is the Sleers grave. Cryptically, the Sleer says that the “master” left them here to guard the treasures until the master returns. Bod can feel the Sleer trying to scare him, so he picks up the brooch from the stone slab. The Sleer hisses that “it comes back” as Bod climbs out of the tomb. Once hes outside, Bod inspects the brooch. The stone is huge and red and seems to pull at Bods soul. Its set in black metal worked into a three-headed, snakelike creature. Bod wonders if its what the Sleer looks like. [6]

Xullas, N.Geymen ushbu asarida turli xil mifologik obraz va syujetlardan foydalanib, uning XXI asrda yaratilgan eng ommabop asarlardan biri bo‘lishiga erishdi.

O‘zbek zamonaviy nasrida ham mifologik obrazlardan keng foydalanilgan asarlar mavjud bo‘lib, ayrim romanlarda diniy motivlarning to‘g’ridan-to‘g’ri tasviri keltirilgan bo‘lsa, ba’zilarida Xizr, Azroil, Shayton kabi an’anaviy diniy-asotiriy obrazlarga murojaat qilish orqali yozuvchi o‘z badiiy niyatini amalga oshirishga erishadi.[1, 108] Masalan, Shoyim Bo‘tayevning “Qo‘rg’onlangan oy”, Ulug’bek Hamdamning “Muvozanat”, Omon Muxtorning “Ayollar mamlakati va saltanati” asarlarini bunga misol qilish mumkin.

Sh.Bo‘tayevning “Shox” deb nomlangan asarida ham mifologik obrazlar yordamida zamonaviy qiyofalarni tasvirlash yoki mifologizatsiya hodisasini kuzatish mumkin. Asarda muallif qadimiy rivoyat syujetidan foydalanib, shaytoniy xislatlarga ega bo‘lgan ishbilarmon va tadbirkor Hotam va Qulmuhammad kabi bugungi kun kishilarning badiiy qiyofasini yaratgan. Bundan tashqari, asarda shayton avlodlaridan hisoblangan Janob Ximer va uning atrofidagi bir to‘da gumashtalari obrazi ham mavjud. Janob Ximer “Ko‘k alanga” korporatsiyasining boshlig’i bo‘lib, shayton obrazining zamonaviy qiyofa kasb etgan ko‘rinishidir. Uning maqsadi aniq dunyoni gunoh va hayosizliklar bilan buzish, insonning e’tiqodlarini izdan chiqarishdan iborat. Ushbu parchada Janob Ximerning shayton oilasiga mansub ekanligi va uning bobosi Iblis bo‘lganligi tasvirlangan.: “Janob Ximer bobosi Iblisning yer yuziga tushishi haqidagi turli halqlarda turlicha to‘qilgan yuzlab rivoyatlardan yana bittasini shu kitob ichidan topib olib, qiziqsinib ko‘zdan kechirmoqda edi. Sehrlanganday kitobdan ko‘z uzolmay turarkan, uning gezargan lablari: – Odam Sarandib tog’iga tushdi... – deya g’ijirlayotganday pichirladi. So‘ngra och nigohi bilan yutoqib, buning davomini izlay boshladi...”.[2, 109] Janob Ximerning shaytonsifat obraz ekanligini uning ko‘zlaridan ko‘k alanga sachratib, “Biz, albatta, g’alaba qozonajakmiz” shiori ostida o‘zining shaytoniy xislatlarini namoyish qilayotganida ham kuzatish mumkin. Yana asarda muallif yunon mifologiyasidagi yer ostida joylashgan o‘liklar saltanati yo‘lini qo‘riqlovchi uch boshli it Kerberdirning timsoliy qiyofasidan “Oltin shox” shou dasturida ishtirok etayotganlarni tasvirlash jarayonida foydalangan: “Sahnaning o‘ng tomonida, eng chetda uch boshli it o‘tiribdi. Uning yarqiroq ko‘kish ko‘zlari zalning uch tomonini nazorat qilayotganday”. [2, 109]

Asarda imon-e’tiqodidan ayrilgan, jirkanch insonlar qiyofasini tasvirlashda adib yunon mifologiyasidagi favnlar va satir obrazlaridan ham foydalangan: “Chiroqchilar xayajondanmi-qo‘rquvdanmi, nima kilishlarini bilmay qolishdi shekilli, hadeganda chiroq yonavermadi. Axiyri, hammayoq charog’on bo‘lib ketdi-yu shu lahzadayoq zal qorong’ulashib, sahna yorishganicha qolaverdi. Bu mahal sahnada Xitoy estrada guruhiyam, ajdar ham ko‘rinmas, faqat dumli, shoxli, tuyoqli odamlargina yurishardi. Ularning ba’zilari Abul Havo qiyofasiga kirib olishgan, favnlar, satiralar rolini bajarayotganlar ham to‘lib-toshib yotar edi.” [2, 110] Ushbu parchada berilgan Abul Havo arab afsonalaridan olingan bo‘lib, boshi va ko‘kragi ayol suvratida, tanasi esa moda sher bo‘lgan xayoliy mavjudotdir. Uning bu ko‘rinishi bevosta yunon mifologiyasidagi Sfinksni eslatadi. Favnlar esa yunon mifologiyasida yovvoyi hirsni o‘zida mujassamlashtirgan obrazdir. Satiralar ana shu hirsning qullaridir. Muallif ushbu mifologik obrazlarni birgina obrazda mujassamlashtirib, insoniylikni unutgan bir guruh jirkanch kishilarni tasvirlashda foydalangan. Zamonaviy mavzuga bag’ishlangan romanlarda bunday shayton va inson munosabatlarining tasvirlanishi asar syujet qurilishiga afsona va rivoyatlarning olib kirilishi bilan bog’liqdir. Noreal voqealarning bayon etilishi va folьklor motivlarining qo‘llanilishi bevosita muallif nutqi orqali xam asarga kiritilishi mumkin [1, 109].

Xulosa. Ingliz hamda o‘zbek adabiyotida mifologik obrazlardan keng foydalanilgan bo‘lib, asar syujetining ta’sirchanligi va xilma-xilligiga erishilgan. Farqli xususiyati shundaki, o‘zbek adabiyotida mifologik obrazlar tasvirlangan syujetlarda ko‘proq tasavvufiy qarashlarga yondashilgan bo‘lib, tarbiyaviy mohiyatga boyligi bilan e’tiborni tortadi. Bundan tashqari, o‘zbek adabiyotida ingliz folkloriga xos mifologik obrazlar ham mifologizatsiya qilingani kuzatiladi. Bu esa ikkala halq adabiyoti o‘rtasidagi adabiy aloqa va o‘zaro ta’sirni o‘zida namoyon etadi. Bunday asarlar she’riy, nasriy, dramatik turlarda, fentezi janrida uchraydi. Ko‘pincha ularning semantikasi va poetik vazifalarida yaqinlik kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Doniyorova Sh. X. Istiqlol davri o‘zbek romanlarida milliy ruh va qahramon. Monografiya. −T.: MUMTOZ SO‘Z. – 2011. (Дониерова Ш. Х. Народный дух и герой в узбекских романах периода независимости. Монография)
2. Bo‘taev Sh. Shox. – T.: Alisher Navoiy nomidagi ¬O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2006.(_Ботаев Ш. Шокс. - Т.: Издательство Алишера Навои Национальной библиотеки Узбекистана)
3. Михайлов.И.А.Начало неметской философской социологии: вклад В.Дилтея// Социология. № 4.– 2017.(Миксайлов И.А. Начало немецкой философской социологии: вклад В.Дильтея // Социология)
4. Usmanov M.A. Mifologizatsiya va mifologik tafakkur ilmiy ixtirolar asosi sifatida. // ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 1 | ISSUE 4 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804. (Усманов М.А. Мифологизация и мифологическое мышление как основа научных изобретений)
5. O‘zbekiston Milliy entsiklopediyasi. M harfi. − T.: O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2008.(_Национальная энциклопедия Узбекистана. Буква М. - Т.: Национальная энциклопедия Узбекистана)
6. https://www.litcharts.com/lit/the-graveyard-book/characters/miss-lupescu.